

NA IROGO NI TABACAKACA NI VULI

Vakarautaka na Tabana ni Vosa & iTovo Vakaviti

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

ITUVATUVA NI LESONI

- 1.0 Na Veikidavaki (CAS vosa vakaviti)
- 2.0 Na Ulutaga
- 3.0 Na iNaki ni Lesoni
- 4.0 Na Kakaburaki – Na ikau
- 5.0 Na iVakamacala - Tauvu
- 6.0 Na iTukuni
- 7.0 Na Railesu

- 1.0 NA VEIKIDAVAKI (CAS vosa vakaviti)

NA IROGO MAI NA TABACAKACA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

2.0 NA ULUTAGA – NA IVEIWEKANI VAKAVANUA 1

2.1 Qo na imatai ni itakitaki baleta na veiwekani vakavanua

3.0 NA INAKI NI LESONI

- Mera kila na ibalebale ni vosa na 'tauvu'
- Me rogoca e vica na italanoa ni nodra tauvu eso na vanua e Viti;
- Mera kila na ivakarau veiganiti vei ira era veitauvutaki;

[PLAY: Muri koto main a uciwai – Edit in: 00 sec; Edit out: 50 sec]

4.0 NA KAKABURAKI – Na iKau

4.1 Ni bula vinaka na veigonevuli ena 14 na yasana e Viti. Ni bula na gonevuli oni vuli ena paraimari kei na sekenri – ena noda veikoro, veivanuyanu kei na koro vavalagi. Ni bula vinaka talega na gonevuli kei kemuni na veiwekani oni tiko mai valagi. Qo e imatai ni itakitaki ena ulutaga qo ni veiwekani vakavanua.

5.0 NA IVAKAMACALA

5.1 Vinaka ragone. E dua na veiwekani vakavanua kilai levu na veitauvutaki. E dua na kena itukutuku e vakaraitaki toka kina ni rau veitauvutaki e rua na vanua rau vu vata. So na vanua era sega ni kaya na tauvu, e kena itukutukuni vei ira na /muanisala/. So tale na vanua veitauvutaki era sega ni veikacivi na tau se tauvu. Era veikacivi ena vosa qo na

NA IROGO MAI NA TABACAKAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

/mataqali/. E dua tiko ga na ka era kaya na veivosa qo – era a vu se tauyavu vata mai.

Na cava na ibalebale ni vu vata ragone? Na vu vata kena ibalebale na tauyavu vata – e dua vata ga na nodra qase se itubutubu o ira na veitauvutaki ena gauna makawa sara ena dua na udolu na yabaki sa oti. Era vu vata kena ibalebale era a koro vata, se vuvale vata ena gauna makawa, oti sa ra qai toki vakamalua e dua na iwase mera lai vaqara vanua. Nodra toki e dua na iwase, era na talanoataka tiko na qase vei ira na gone na vanua era a tekivu mai kina. Na italanoa ni itekitekivu gona vaqo e tukuna na veiwekani ni rua se tolu na vanua duidui.

5.2 E tukuni toka ni rua e rau veitauvutaki e rawa me rau veitauri iyaya vakadoudou se rau veisa vosa kaukaua. E dua na ivakaraitaki ni veitauvutaki o Matokana ena yanuyanu o Ono i Lau kei Namara e Tailevu, Moce, Oneata kei Levuka ena yasana tiko ga o Lau. Ia e rua tale ga na vanua e rau veitauvutaki na vanua vakaturaga o Noco kei Lau. Meda raica mada na itekitekivu ni nodrau mai veitauvutaki.

5.3 E tukuni ni dua na mataka a gole sobu i matasawa me lai sisili e dua na marama totoka ni Lau, o Adi Keletu. Nona gole qo a sega ni lesu tale mai ni a tilomi koya e dua na ika levu. Tukuni ni

NA IROGO MAI NA TABACAKAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

a qai kauti koya, lai luaraki koya sara ena matasawa mai Navakā e Bureonoco, nodra itikotiko e liu na Tui Noco. Nona taga yani e dua na yalewa mani raici Adi Keletu, ia a sa vukici koya toka me dua na sakuka se sakovi ena so na vanua, qo me vakalecaleca me dua na tamata tauvi vukavuka karokaro vakavarina rairai vakaloloma tu. A mani qai lomani koya na yalewa oya ni sa suasua, liliwa tale ga, a kauta sara i nakoro me lai tatalai. Ni qai dau caka na veitiqa me butoleka na vanua, vukici koya me sakuka, butoleka tale, vukici koya me tamata. E muri gona ra qai mani vakama nona waqawaqa, a sega ni veisau rawa tale me sakuka. A qai mani kau mai na marama totoka qo rau mai veiwatini kei Tui Noco o Ratunamatagasa.

5.4 Ena rairai dodonu beka me rau veitauvutaki ga na vatavuvale vakaturaga nodra na Tui Nayau kei na turaga na Tui Noco, ia me vaka ni marama ni valelevu mai Lau, qase vua na turaga Tui Nayau o Adi Keletu, e sa vauci Lau raraba tiko kina na veiwekani qo, vauci Noco raraba tale ga ni sema kei Tui Noco. Ia nikua sa vaka me roboti Rewa kece tiko.

5.5 Ia ni kuri na vaqaqai ni tukutuku baleti Adi Keletu, e tukuni ni se tiko ga edaidai e dua na itokatoka ena koro o Vuci, e Tokatoka, Tailevu, ratou itaukei ni yavu bulu tiko kina na

NA IROGO MAI NA TABACAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

marama qo o Adi Keletu. E tukuni ni bulu tiko na marama qo ena nodratou koro makawa, tiko ena tai ni uciwai lailai volekati Navaka, vei kemuni na kilai Noco. O ratou na itokatoka qo e duatani mai na yacadratou ena nodratou biuti Verata mai me ratou mai tiko e Navaka. Ni ratou sa mai tiko voli e kea, donuya nona mai vakawati, leqa tale ga na marama o Adi Keletu, sa mani mai yaca ni nodratou i tokatoka kina o Bulu na Marama, vakaibalebale vei Adi Keletu. Dau vakalekalekataki tu ga na yaca ni itokatoka qo me o Bulu.

- 5.6 Gauna a vakayacori kina na bose vakaturaga mai Rewa ena 1981, era a gole yani na turaga Tui Nayau ra lai kerea vei Tui Bulu mera ubia na ibulubulu ni marama qo. A vakadonui, ratou qai lai caramaka ga o Narocake. Era tukuna nira sega ni kila se gauna cava mada a sa bau cara kina na ibulubulu qo. Ia oya e sa ivakadinadina bula tu ni nodrau veiwekani na vanua o Noco kei na matavuvale vakaturaga nodra na Tui Nayau.

[Play: Voleka ni Bogi o Vuravura; Edit in: 00 sec Edit: 10 sec fade out]

6.0 NA IVAKARAITAKI – NA VEIVANUA ERA VEITAUUVUTAKI

- 6.1 Ragone, na veitauvutaki e roboti Viti ia, vakalevu tiko ga na veivanuayanu e Lau, Vanualevu, Kadavu kei Beqa mera tauvu tale tiko vakai ira, se ra tauyavu se tekivu yani mai na veivanua makawa e Vitilevu. Ena gauna qo, levu era sa guilecava na

NA IROGO MAI NA TABACAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

vanua era tauvu kina baleta sa sega ni dau talanoataki tu. Ia, au na kacivaka yani qo e vica na vanua era veitauvutaki e Viti. Qo e kau mai edua na itukutuku a vola e dua na qasenivuli o Misi Okata ena nona a cakacaka voli ena koloni o Viti ena 1900 vakacaca. Dua tale na ka, ena gauna ni veivaluvaluti na gauna makawa, era na sega ni rawa ni veivaluvaluti e rua rau veitauvutaki baleta nira vakabibitaka na nodra veiwekani qo.

6.2

VANUA	TAUVU KEI	YACA NI VU
Bau lomanikoro	Namuka, Macuata	O rau na Bi
Baubauia, Yadrana	Laucala, Vanualevu	Rereakalou
Cicia	Kanaceā	Ratumaibulu
Buca (Lomaloma, V/Balavu)	Kelo, Yadrana, Lau.	
Qalā, Lomaloma, V/Balavu	Boumā, Taveuni	
Bua Lomanikoro	Verata, Rakiraki, Ra, Votua kei Korotiki, Ra	
Buca, Natewa	Muanaicake, Tunuloa, Cakaudrove	
Vanuavatu	Vutuna & Natauloā, Nairai	O rau na veitacini – Bukatatanoa &

NA IROGO MAI NA TABACAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

		Ravuravu
Cicia	Vatuvarā, Lau	
Cikobia, Macuata	Korolevu, Navatu, Cakaudrove	Drakana
Dakunibā, Cakaudrove	Mataqali Nadave, Mualevu, V/Balavu	
Dama, Bua	Macuataiwai	Racinacina
Dravo, Bau	Vakano, Lakeba	
Dravuni, Kadavu	Yaroi, Matuku	
Dromuninuku, Naweni	Telau, Batiki	
Ketei, Totoya	Nasaqalau	Ravule & Koilase
Nukuloa, Gau	Verata	
Maloku, Muala	Levuka, Ovalau	
Mabuco, Cakaudrove	Verata	
Muamua, V/Balavu	Lomaji, Cicia	
Namacu, Koro	Yaroi, Matuku	
Nanukuloa, Ra	Kabara	
Naqaidamu, Koro	Loa, Cakaudrove	
Natokalau, Matuku	Udu, Totoya	
Valeni, Seqaqa	Noco, Rewa	
Vanua Balavu	Yasayasa Muala	

NA IROGO MAI NA TABACAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

Vulaga	Ketei, Totoya	
Yadrana, Lakeba	Yadua, Gau	
Yaroi, Matuku	Sawakasa	

6.0 TUKUNI KEI ADI KELETU

Vinaka ragone, meda rogoca mada na itukuni baleti Adi Keletu.

Ena gauna e liu sara, a matanitu qāqā tu kina o Nayau, vosa yaco tu e Lau raraba o Tui Nayau.

E dau nodra ivakarau tu na turaga lelevu mera dau digitaka ga na watidra ena veivanua e Viti, ia e dau vakavuqa ga mera digia sara o koya e rairai vinaka duadua, vakabibi o koya e bota na yagona nira dau tabusiga tu.

A tubu toka ena matavuvale vakaturaga na luvedrau yalewa o Tui Nayau kei Radini Nayau. E vakasakiti na rairai vinaka ni marama qo. Era cibitaka mai Nayau, ni sega ni dua tale e tiko me tautauvata kaya na totoka ni nodra gonemarama. E goneyalewa musu donu, tolo maresa; ni tayabe li – e sa kena icavu ga. Na babalavu ni nona tobe, e tara sara tu ga na vatuvatu ni tabana.

E dau kena ivakarau mera dau liutaki ira nodra leba ena itavi kece vakamarama. Me kua ni liutaka wale ga, me maqosa duadua vei ira. Ena lai matamadua ina vanua e vakawati kina ke gūce kina.

NA IROGO MAI NA TABACAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

Ena dua gona na siga batabata vinaka, dabe vata toka kei ira nona vada o Raluve o Adi Keletu ena ruku ni vunikau e lomanirara, ra kari voivoi, wawalui; ra cakacaka welewelei tiko ga sa lai sigalevu kaya mai.

Lako yani o Tui Nayau, kaya sara ni sa dī tu na mati mai wai, mera sa lai qoli. Ciqimaka toka i daligana nona itoci ni voivoi qā ni kai, liutaki ira sara yani nona leba i wai. Ra sa cola nodra lawa mera lai tataga.

Ra qoli, qoli tiko e baravi, sega sara ga ni katoa. Oti ga sa qai kaya o koya mera sudra iwai titobu. Sa ra qai yatudua me yara na lawa ivanua. Vakasauri ga, a cokavi ira mai e dua na ika. Sa duatani nodra domobula nira sa raica na ikalevu qo. Ra biuta tu ga mai nodra lawa a ra dro. Qai raivuki na gonemarama, sa vakadodonu sara tiko ga yani vua na ika sa dalaga rawa tu. Sa sega ni kaila rawa mada ga ena nona domobula. Ni sa tilomi koya na ika, e sega mada ga ni bau mavoa.

Tilomi koya oti ga na ika levu qo, sa naulu sara ga iwasawasa. Ia e loma ni kete ni ika, ena levu ni nona rere, a taqaya tale ga de lakolako a kaya o Tui Nayau me laucoka na ika, ia erau sa na mate dina ga.

Ra sa lai tukuna vua na turaga na itukutuku ni gonemarama. Ra sa qai talai na tagane me ra vaqarai na vada me ra kau mai vua. Sa qai rogoa o Tui Nayau na veika a yaco. Sa qai kila ni sega ni bale vei iratou na ka e yaco vua na gonemarama. Rā sa vosoti. Sa qai vakarota o koya me sa vakarau na magiti ni burua kei na luvena rairai vinaka sa mate.

Ia ena gauna vata oyā, e bula tiko na gonemarama e kete ni ika, a sa siga vica kina, sa duatani nona gadreva tu me bau ceguva mada ga na cagi bulabula. Ni sa siga tini tiko e kete ni ika, sa vākila ni sa sega sara ni kilikili na kena irairai, sa balavu mai na uluna. Oti ga a seruligataka na uluna me bau rairai maqosa. Nona tatara oyā, e tara kina na

NA IROGO MAI NA TABACAKAKAKA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

qanikai, nona iwalui ni voivoi a ciqira toka e daligana. Vakatarā toka sa votu sara mai vuā me sa vakayagataka ni rui gata vinaka, me gutuva na kete ni qio me dro. Sa qai tekivu me gutuva na kete ni qio. E moqe vakā, a vakā, e ia ga na gutugutu na gonemarama.

Ena gauna qo, sa volekati Kiuva tiko kina na qio, gole sara lai curu ina gusu ni wai na Rewa, lai takasa sara i Navakā ena gusu ni wai lailai o Cavura. Sa veimoqeyaki na qio ena dela ni vatu levu, qai luaraka ga na gonemarama ena soso e kea na qio, a mai mate yani.

Sa malumalumu sara na gonemarama, sa sega ni lako rawa, a qasi cake ga e baravi, davo ena dua na vanua rurugu mai moce yani. Na moce dina ni sa wawā sara ga na yagona. Yadra mai sa qai lai sisili.

E tiko voleka ga e kea nona itikotiko e dua na turaga, e voleka sara ga iBureonoco. Yadra vakamataka na turaga qo, nanuma me lai tavitavi ni a tau toka na uca ena bogi, qai mati donu tu. Taura nona iyaya kece ni tavitavi, a gole yani. Ni qalo kosova tiko na wai, e kidacala, e waqa na matana, a mai qoroqoro tu yani, ni sa raica tu na gonemarama damusa qo ni sisili tiko. Qilia vakavica na matana, a rai tale qai kaya lo tu **‘Sega, au sega ni tadra.’** Sa vaka e lai rere mai ni nanuma de yalewa tevoru. Na gauna sara ga qo e raivuki mai kina na gonemarama – sota na matadrau. Kaya sara o koya;

Daru va na sau

Daru va na boro

O yau na tamata

O iko na tevoru.

NA IROGO MAI NA TABACAKACA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

Kaya sara na gonemarama: **‘O yau na tamata. O yau o Adi Keletu na Raluve ni Nayau. Keimami a qoli tiko kei ira noqu leba, qai tilomi au e dua na qio. Au tiko voli e ketena me siga tini. Au seruligataka na uluqu ena dua na siga, au qai tara mai na qanikai gata na noqu iwalui ni voivoi, au qai gutuva kina na kete ni ika. Au vakila tiko ni se veimoqeyaki vakalevu na ika, au qai davo koto ga ena vanua a luaraki au kina. Au sa bau kaukaua, au sa qai mai sili toka qo.**

‘Tu sara noqu marama, meu kauti iko ivale.’

‘E vei nomu vale?’

‘E tiko voleka ga eke.’

Kauti koya sara, lai vakatikori koya ivale, sa qai lako na turaga qo me vaqara mena wai draudrau mai, vusoya, a vagunuvi koya kina. Nona gunuva na wai na gonemarama qai luaraka mai na veika gaga e tiloma tu ena nona a tiko e kete ni ika. Vinaka sara vua oyā, sa vakā me garova mai na kana. Sa qai vakasaqa na turaga oyā, me rau kana. Kana vinaka sara. Qaravi koya tiko e keya ena siga oyā, lai bogi tale. Kana, moce, vakacegu vinaka sara na gonemarama.

Ena mataka a tarava, yadra sara vakamataka na turaga qo, me sa lai vāqara kedrau kakana mai tavu sara. Me vaka ni a tau tiko na uca, a via suasua kina na buka, a waqawaqa dredre ia, ni sa waqa rawa sa duatani na kena kubou. Era rai tiko mai na koro, ra vākawā sara na kubou ni buka. Era lomatarotaro, era via kasami. Lako sara mai e dua na qase me mai rai. Curu yani ivale, raici Adi Keletu ni ravitaki toka. Kaya sara o koya, **‘A! sa qai kune na ka o vunitaka tiko.’** Sa mani vakaio ga o taukei ni vale, ni sa kilai na ka a via vunitaka. Sa qai vakamacalataki Raluve o koya. Lesu tale ina koro na kena turaga, lai tukutuku sara i Vale Levu vua nodra turaga, na Ratu. Qai

NA IROGO MAI NA TABACAKACA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

talā mai nodra turaga e vā nona bati me ratou mai kauta yani vua na gonemarama. Ni sa kau yani na gonemarama e sa qoroqoro ena kena totoka, damusa qai mai marama levu tale. Sa qai tauri koya me watina, rau tiko marau, me levu nodrau kawa.

7.0 NA RAILESU

- 7.1 Vinaka vakalevu ragone. Ena cegu toka eke na ivakamacala kei na irogo tukuni baleta na veitauvutaki. Moni nanuma deivaki tiko ni tauvu a kena ibalebale o ira era a tekivu vata se vu vata mai ena dua na gauna makawa sara nibera nira veitokiyaki na kena tamata. So na vanua e yacadra vei ira na muanisala, so tale era veikacivi ena mataqali me tukuna tiko ga na vakasama ni tekivu, vu se tauyavu vata mai.
- 7.2 A vica ga na ivakaraitaki ni vanua era veitauvutaki a kacivaki yani. E levu tale tu na vanua era veitauvutaki se sega ni kacivaki yani. Na ivakarau ni veitauvutaki e itovo e kilai tani ga e Viti – sega tale ni vanua e vaqo na kena ivakarau ena kena vakaitovotaki na kilai ni veiwekani.
- 7.3 Na vanua era veitauvutaki era veiwekani dina, ka sega ni dodonu mera veivakalolomataki. Era rawa ni veiwali ia ena vakarauta ga. E sega na itovo ni veivakalolomataki baleta na vanua veitauvutaki era vaka mera veitacini. Na ivakarau ni veikaroni kei na veirairaici ni veitacini e dodonu me ivakarau ni

NA IROGO MAI NA TABACAKACA NI VULI – NA VEIWEKANI VAKAVANUA 1

veimaliwai vei ira na vanua kei na kena tamata era
veitauvutaki, veimuanisala vata se mataqali vata.

[PLAY: Muri koto mai na uciwai – Edit in: 00 sec; Edit out: 50 sec]

(2,537 na vosa wiliki)